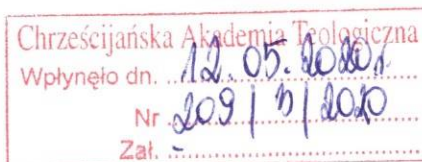

dr hab. Jarosław Lewków

profesor nadzwyczajny

Wydział Edukacji Muzycznej

Akademia Sztuki w Szczecinie

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

ks. mgr Sergiusz Bowtruczuk „Problematyka metod pracy z chórem w Kościele prawosławnym”

Warszawa 2019, ss. 356

Wprowadzenie

Chóralistyka jest niezwykle trudną dziedziną sztuki, syntezą bardzo złożonych procesów wewnątrz grupy śpiewaków, nad którymi musi zapanować dyrygent. Śpiew zespołowy przenosi nas w najodleglejsze w czasie pierwotne formy kultury muzycznej. Chóry są w stanie wspaniale połączyć obcych sobie ludzi. Kluczem do jedności jest miłość do muzyki i do siebie nawzajem. Szlachetność brzmienia chóru to rezultat jego równowagi w wielu wymiarach, świadome wygaszenie pierwiastka indywidualnego na rzecz wspólnoty oraz umiejętność słyszenia innych. Dobre brzmienie chóru to zawsze rezultat ogromnej pracy nad drobnymi niuansami, proporcją i harmonią, intonacją, barwą i wyczuciem czasu. Życie chóralne pochłania bardzo wiele energii i czasu, mocno angażuje nas emocjonalnie. Bywa ono często niestabilne, podatne na zakłócenia, delikatne i kruche, jednak potrafi też dawać niezwykłą radość i satysfakcję. Chóry, które śpiewają doskonale to te, które stworzyły jeden organizm, synchronicznie reagujący na drobne niuanse bez wysiłku, z łatwością.

Bogatą tradycję śpiewaczą reprezentują chóry cerkiewne, których silnym spoiwem jest wyznanie, tradycja i naturalna potrzeba wspólnoty. Środowisko prawosławne jest bardzo zintegrowane, co korzystnie wpływa na pracę i rozwój chórów. W dążeniu do coraz lepszego poziomu, chóry potrzebują wsparcia ze strony doświadczonych muzyków, od nich mogą przejmować najlepsze wzorce. Wyzwania dla dyrygenta i śpiewaków pozostają wciąż te same - kunszt i precyzja wykonania, bez których nie istnieje piękno w muzyce. Warto podkreślić, że tylko ten, „kto dobrze (sic!) śpiewa dwa razy się modli” – jak napisał św. Augustyn.

Właściwą rolę śpiewu w Kościele wschodnim określa jego życie liturgiczne. „Liturgia prawosławna ma charakter kontemplacyjny, jej uczestnicy przeżywają duchowo wydarzenia zbawcze z całej historii zbawienia. Równocześnie łączą się z chórami anielskimi. Ogromną rolę odgrywa także fakt, że liturgia prawosławna jest syntezą różnych sztuk. Chodzi w tym wypadku o wystrój samej cerkwi i jej architekturę, ale także o poezję (teksty liturgiczne są przeważnie tekstami poetyckimi), układy choreograficzne związane z procesjami, a także, oczywiście, o śpiew. Synteza różnych sztuk podczas akcji liturgicznej ma na celu stworzenie piękna, które byłoby odbiciem piękna samego Boga. Wierny uczestniczący w liturgii zostaje porwany przez piękno, zachwyca się nim, gdyż

liturgia jest rozumiana jako odbicie wiecznej liturgii, celebrowanej w niebie”.
ks. prof. Henryk Paprocki

Niniejsza dysertacja przedstawia więc niezwykle ciekawy, oryginalny obszar badawczy o dużych walorach poznawczych. Dlatego z wielką uwagą i radością należy przyjąć rozprawę doktorską ks. mgra Sergiusza Bowtruczuka „Problematyka metod pracy z chórem w Kościele prawosławnym”, która powstała na Wydziale Teologicznym Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie pod kierunkiem abpa prof. zw. dra hab. Jerzego (Pańkowskiego).

1. Problematyka i struktura rozprawy

Recenzowana rozprawa liczy 356 stron standardowego wydruku komputerowego. Składa się ze strony tytułowej (s. 1), spisu treści (s. 2-4), wstępu (s. 5-13), ośmiu rozdziałów (s. 14-325), zakończenia (s. 326-328), źródeł bibliograficznych (s. 329-339), oraz summarium (streszczenia) (s. 340-345) w j. polskim i j. angielskim oraz aneksów (s. 346-356).

Wstęp posiada wymagane elementy formalne. Autor przedstawia w nim istotne powody podjęcia właśnie tej tematyki, wśród których dominuje pragnienie wsparcia chórów cerkiewnych fachową wiedzą oraz praktyczną pomocą w ich rozwoju muzycznym i duchowym. Autor zatacza bardzo obszerny krąg zainteresowań, doskonale zdaje sobie sprawę ze złożoności zagadnień w budowaniu chóru cerkiewnego. Przedstawiając zagadnienia teorii muzyki, wśród nich zasady notacji muzycznej, zagadnienia fonacji, techniki dyrygenckiej, intonacji, barwy, autor zakłada też nasycenie pracy o treści teologiczne, poszerzanie świadomości duchowej w śpiewie jak również zdefiniowanie miejsca i roli chóru w sprawowanych nabożeństwach. We wstępie znajdujemy zapowiedź analizy figur melodycznych poszczególnych tonów (cs. głosów) jako zwieńczenia pracy (rozdział ósmy), gdyż – jak twierdzi autor – „śpiewy obichodu ukazują nam pełnię prawosławnego postrzegania świata”.

W rozdziale pierwszym zatytułowanym „Biblijne podstawy muzyki cerkiewnej”, dokonano analizy tekstów biblijnych pod kątem opisów muzyczno-liturgicznych, przedstawiono tradycje muzyczne pierwszych wspólnot chrześcijańskich, wkład Ojców Kościoła w powstanie ksiąg liturgicznych oraz przebogatej twórczości hymnograficznej.

Rozdział drugi, którego tytuł brzmi „Zarys śpiewu cerkiewnego na Rusi”, opisuje niezwykle ciekawy i ważny okres w historii muzyki prawosławnej, wielowiekową kulturę śpiewaczą, której spadkobiercami są współcześni chórzyscy. Szeroki opis dotyczy początków rozwoju wschodniosłowiańskiego śpiewu cerkiewnego, którego głównym ośrodkiem był Kijów. Wraz z pojawieniem się pierwszych profesjonalnych cerkiewnych zespołów chóralnych, życie muzyczne zdominowały wiodące szkoły sztuki chóralnej w Rosji – moskiewska i petersburska. Autor analizuje w przekroju historycznym style muzyczne, takie jak śpiew kondakarny, liniowy i partesny. Przedstawia metodykę pracy chórów zawodowych w XVII – XIX w., wyjaśnia czynniki tworzące ich bardzo wysoki, wzorowy poziom muzyczny.

W rozdziale trzecim „Podstawowe zasady muzyki” autor podkreśla wagę starannego wykonawstwa wśród chórów cerkiewnych, zbyt niski poziom utożsamia z małą świadomością teorii muzyki. W tym obszarze wyjaśnia zjawisko powstawania dźwięku, aby niezwłocznie odnieść zjawiska dźwiękowe do specyfiki głosu ludzkiego. Opisuje zasady notacji muzycznej, budowę gam durowej i molowej, wyjaśnia, czym są klucze

muzyczne, takt i metrum, znaki chromatyczne, pauzy oraz ich przedłużenia, opisuje rodzaje interwałów, akordów, wyjaśnia terminy agogika i dynamika. Prezentuje podstawowe schematy taktowania, wyjaśnia skróty pisowni muzycznych. Dużo uwagi autor poświęca podkreśleniu różnych aspektów terminu „artykulacja”, problematyce dykcji, wszystko dopełniając bardzo licznymi przykładami ćwiczeń praktycznych.

Czwarty rozdział dysertacji „Głos ludzki. Podstawowe pojęcia” stanowi compendium wiedzy o budowie i funkcjonowaniu aparatu fonacyjnego, rezonacyjno-artykulacyjnego, oddechowego. Rozdział jest bardzo ważny, jako że stanowi fundament w budowaniu brzmienia każdego chóru. Autor przywiązuje dużą wagę do jego treści, skrupulatnie wyjaśnia zjawisko rezonowania głosu ludzkiego, co to są rejestry głosowe, wibracja czy rejestr mieszany. Opisuje choroby aparatu głosowego: bezgłos, chrypkę, guzki śpiewacze, niedomykalność strun głosowych, choroby o podłożu infekcyjnym. Z dużą dbałością o szczegóły traktuje zagadnienia dotyczące zasad higieny głosu.

Rozdział piąty „Wybrane zagadnienia dotyczące organizacji chóru” jest swoistym popisem wiedzy i doświadczenia autora jako dyrygenta-praktyka, ale też wnikliwego badacza literatury fachowej na temat chóralistyki. Zasługuje na podkreślenie bogactwo zebranej wiedzy i dokładność jej przedstawienia. Rozdział zawiera podstawowe pojęcia o chórze, charakterystyki rodzajów chórow, opisuje dobór chórzystów pod względem wokalnym i psychologicznym, analizuje aspekty wokarno-artystyczne i techniczne ustawienia chóru, pracę ciała śpiewaka w powiązaniu z jego postawą w trakcie śpiewu. Wprowadza nas w środowisko chóralne podczas prób, opisując zagadnienia dotyczące przygotowania dyrygenta, chórzystów, daje dużą ilość przykładów ćwiczeń praktycznych. Realny obraz pracy chórow cerkiewnych wynika z ankiet, ujętych w liczne i czytelne tabele. Autor określa kryteria doboru repertuaru do nabożeństwa i koncertów. Rozdział zawiera także analizę wybranych problemów w pracy nad utworami podczas prób, kwestie precyzji wykonawczej i ansamblu, kończy się cennymi uwagami na temat interpretacji utworów muzyki cerkiewnej.

W rozdziale szóstym „Problemy wykonawcze” rozpatrywane są te sytuacje, które mają największy wpływ na jakość brzmienia chóru cerkiewnego. Szczegółowo analizowane są problemy intonacji, stroju, szerokości wibracji, dykcji, tremy scenicznej. Autor szeroko wypowiada się na temat specyfiki śpiewu w języku cerkiewno-słowiańskim, przytacza wiele przykładów praktycznych. Podkreśla też negatywny efekt błędnego rozumienia pojęcia „maski”, czyli przesadny tzw. rezonans nosa. Na zakończenie opisuje warunki akustyczne pomieszczeń i ich wpływ na odbiór brzmienia chóru cerkiewnego.

Rozdział siódmy „Dyrygent chóru. Analiza wybranych elementów techniki dyrygenckiej” pozwala przyjrzeć się z uwagą osobie dyrygenta chóru cerkiewnego, gdyż w środowisku chórow cerkiewnych „pojęcie techniki dyrygenckiej jest pojęciem mało znanym”, jak pisze autor. Opis dyrygenta początkowo dotyczy jego postawy, sylwetki, rąk i twarzy, a następnie gestykulacji i jej znaczenia, z ciekawym przykładem charakterystyki gestów autorstwa Michaiła Fortunato. Kolejne kwestie to podawanie tonacji zespołowi podczas nabożeństw, funkcje dyrygenta w sprawowaniu liturgii i w czasie koncertu oraz funkcje administracyjne.

Ostatni rozdział dysertacji to „Oktoich. Ogólna charakterystyka ośmiu tonów”, w którym znajdujemy szczegółowe informacje o strukturze poszczególnych ośmiu tonów, ich charakterystyce i znaczeniu w nabożeństwach, a także bardzo liczne i bogate przykłady zastosowania w praktyce.

2. Ocena formalna rozprawy

Struktura rozprawy jest poprawna. Treść pracy w zasadzie odpowiada określone w tytule tematowi. Wstęp zawiera wszystkie niezbędne elementy formalne, z odpowiednio podkreślonym aspektem duchowym śpiewu cerkiewnego, który powinien wyróżniać się „wypracowaną przez Cerkiew śpiewaczą tradycją”.

Dostrzeżone usterki formalne są sporadyczne i są to pojedyncze błędy językowe, stylistyczne i interpunkcyjne, wymagające dodatkowej korekty przed wydaniem dysertacji drukiem w formie np. podręcznika. Oprócz nielicznych błędów, język i styl pracy jest poprawny. Z uznaniem należy podkreślić krótkie wprowadzenia do poszczególnych rozdziałów, jak również wnioski w podsumowaniach rozdziałów. Zakończenie stanowi pełne podsumowanie całości pracy. Bibliografia i jej podział na katalog wydawnictw liturgicznych, literaturę przedmiotu, literaturę pomocniczą oraz netografię w językach polskim i rosyjskim została sporządzona poprawnie. Aneks jest sporządzony poprawnie.

3. Ocena merytoryczna rozprawy

Należy bardzo wysoko ocenić wybór wartościowego tematu, szerokie zainteresowanie tradycją muzyczną prawosławnego Wschodu, warto podkreślić wielką wagę i pilną potrzebę pracy naukowej w tej dziedzinie. Rozprawę doktorską można uznać za oryginalne osiągnięcie naukowe. Dysertacja posiada bardzo dobrze rozwiniętą treść, a autor w sposób wyczerpujący przedstawia istotne fakty historyczne, interesujące doświadczenia własne, badania źródłowe, oparte na interesującym materiale, trafne wnioski.

Tłumaczenie na język polski rosyjskiej nazwy „Korporacja Państwowych Diaków” jest dość niezręczne od strony językowej, ale też mało precyzyjne (str. 42 i dalej). Korporacja (czyli stowarzyszenie, zgromadzenie, cech, bractwo, koło, zrzeszenie) miało zawsze charakter dobrowolny, samorządny i swobodny. Carskie chóry profesjonalne miały silny aparat administracyjny, podległość prawie wojskową, dużą zależność hierarchiczną oraz finansową. Bardziej adekwatne będą określenia pochodzące z dziedziny szkolnictwa, gdyż owe chóry były właśnie szkołami, a uczniowie rozjeżdżali się po całym kraju, wprowadzając w swoich zespołach postępowe zmiany. Proponuję inne określenie - Państwowa Szkoła Diaków.

4. Kwestie do dyskusji

Przy okazji analizy rozprawy pojawiły się pytania i spostrzeżenia, które warto poruszyć w trakcie obrony pracy doktorskiej:

- "Kto dobrze śpiewa, dwa razy się modli" – św. Augustyn. Co oznacza „dobrze śpiewać” w chórze cerkiewnym ?
- Jakich zmiany organizacyjne są konieczne, żeby kompetencje dyrygenta chóru cerkiewnego były jak największe?

5. Wniosek końcowy

Przedstawione sugestie i rodzące się wątpliwości wymagają z pewnością korekt i uzupełnień przed publikacją dysertacji, nie stanowią jednak przeszkód, by stwierdzić, że recenzowana rozprawa, zarówno od strony merytorycznej jak i formalnej, spełnia wymagania stawiane rozprawom doktorskim przez obowiązujące prawodawstwo dotyczące stopni naukowych. Dlatego przedkładam Radzie Wydziału Teologicznego Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie wniosek o dopuszczenie ks. mgra Sergiusza Bowtruczuka do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Prusice, 06-05-2020

dr hab. Jarosław Lewków

JAROSŁAW LEWKÓJ